

V. Аудиторія: проблеми освіти і навчання

УДК 338.46

Дмитришин М. В.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

Анотація

У статті проаналізовано існуючі моделі формування організаційно-фінансового механізму вищої школи в країнах світу, наведено їх переваги і недоліки, а також можливості впровадження в українську практику функціонування вищої школи.

Annotation

In the article the existent models of forming organizational and financial mechanism of high school in the countries of the world are analyzed, their advantages and disadvantages as well as the possibilities of introduction in Ukrainian practice of high school functioning are given.

Постановка проблеми. Впровадження в діяльність вищих навчальних закладів ринкових методів господарювання призводить до посилення взаємозв'язку ринкових відносин і соціальних гарантій та спричиняє потребу у виробленні нової моделі формування організаційно-фінансового механізму вищої школи, яка базувалася би на принципі багатоканальності і водночас забезпечувала доступність вищої освіти.

Належна організація діяльності ВНЗ повинна бути каталізатором інновацій та економічного зростання. При цьому державі відводиться роль регулятора довготермінових і загальносистемних параметрів функціонування й розвитку освіти, насамперед підтримки й поширення інновацій.

У зв'язку із вищезазначеним особливої уваги заслуговує проблематика адаптації організаційної структури вітчизняних ВНЗ до сучасних економічних реалій та диверсифікації джерел фінансування, що є необхідною умовою функціонування як окремого ВНЗ, так і системи вищої освіти загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів проблем формування організаційної структури та системи фінансового забезпечення вищої освіти присвячені праці українських та зарубіжних учених, таких як О. Амоша, Г. Беккер, Д. Богиня, Т. Боголіб, В. Вишневський, Д. Вредвелд, О. Галушко, О. Грішнова, І. Драгомірова, І. Каленюк, Л. Кузьменко, Ю. Лисенко, Дж. Мінцер, Дж. Стігліц, С. Струмлінін, В. Чудінов, В. Ямпольський та інші. Зокрема, Т. Боголіб [1] розглянуто питання фінансування та організації діяльності ВНЗ, досліджено систему інноваційних відносин ВНЗ. І. Драгоміровою [2] з'ясовано наявність підстав для поширення технології корпоративного управління на сферу діяльності операторів ринку освітніх послуг. І. Каленюк [3] розроблено моделі

взаємозв'язку механізму фінансування освіти та інноваційного розвитку національної економіки в сучасному глобальному середовищі.

Мета статті. Завданням цієї статті є аналіз існуючих моделей формування організаційно-фінансового механізму вищої школи в країнах світу з метою визначення їх переваг і недоліків та можливості впровадження в українську практику функціонування вищої школи.

Виклад основного матеріалу. Загальносвітова тенденція переходу до платної освіти, прагнення залучити додаткові ресурси для науково-дослідної діяльності та важливість наймання та утримання кращого персоналу зумовили необхідність адаптації діяльності та організаційних структур університетів до нових умов. Розглянемо, насамперед, організаційні трансформації в університетах Великої Британії, США та Росії.

У Великій Британії існує бінарна система вищої освіти, що включає два якісно різнорідні види навчальних закладів: університети й інші ВНЗ. До числа останніх належать політехнічні інститути, самостійні коледжі та інститути системи вищої освіти [4, с. 1-3].

Найважливішими чинниками розвитку навчальних закладів на сучасному етапі є глобалізація, інтернаціоналізація та поява нових технологій, особливо в галузі комунікацій та обробки інформації, а також зростаючий вплив ринкових сил і конкуренції у вищій освіті.

Трансформації системи вищої освіти у Великій Британії передбачають:

- створення єдиної структури фінансування університетів, політехнічних інститутів і коледжів системи вищої освіти;
- подальше удосконалення якості підготовки фахівців та організацію із цією метою зовнішнього контролю за якістю підготовки за допомогою загальнонаціонального аудиторського органу, створеного закладами освіти;
- налагодження більш тісних зв'язків ВНЗ із промисловими підприємствами і комерційними структурами для подальшого економічного розвитку країни;
- розширення доступу до вищої освіти дорослого населення країни.

У Сполучених Штатах Америки немає національно стандартизованого визначення терміна «університет» і чіткої класифікації або типології вищих навчальних закладів. Найбільш популярною вважається класифікація фонду Карнегі, яка виділяє такі групи вищих навчальних закладів: дослідницькі університети, університети й коледжі-магістратури, коледжі бакалаврату й вільних мистецтв, спеціалізовані інститути, професійно-технічні й технічні школи [5, с. 9].

У світлі перебудови вищої освіти Комітетом з освіти та людських ресурсів були визначені пріоритети, що включають:

- удосконалення змісту освіти, перегляд навчальних планів і програм;
- посилення природничо-математичної й науково-технічної підготовки

студентів;

- відновлення й перепідготовку професорсько-викладацького складу;
- активізацію мотивації студентів до навчання;
- переосмислення місця й ролі науково-дослідної роботи у ВНЗ;
- введення у навчальний процес інноваційних моделей, нових форм і методів навчання.

У Російській Федерації розрізняють державні й приватні ВНЗ. Переважна частина з них є державними. Вищі навчальні заклади підрозділяються на три типи [6, с. 136]:

- університет (багатопрофільний навчальний заклад із великим вибором навчальних програм у самих різних галузях знань);
- академія (готує широке коло фахівців будь-якого напрямку людської діяльності – сільське господарство, охорона здоров'я, мистецтво тощо);
- інститут (займається підготовкою фахівців для роботи у певній сфері людської діяльності).

Організаційна структура ВНЗ Росії є класичною для пострадянського простору, в тому числі й для України [2, с. 99]. Складові організаційної структури ВНЗ поділяються на дві основні групи: центри формування доходів організації (навчальні підрозділи) та центри витрат (адміністративні служби та служби забезпечення). Завдання перших – пропонувати ринку диверсифіковані послуги, адекватні очікуванням споживачів, з високою якістю навчання, завдяки якій створюються передумови для збереження попиту з боку абітурієнтів на досягнутому рівні або й збільшення його, у тому числі шляхом нарощування відносної ринкової частки закладу за рахунок запровадження стратегії «виштовхування» конкурентів.

Призначення центрів витрат полягає, за великим рахунком, у здійсненні заходів щодо стимулювання збуту на зовнішньому рівні та розподілі організаційних грошових потоків (зрозуміло, що у цьому випадку йдеться про адміністрацію) таким чином, аби найдоцільніше розподілити надбані ресурси між центрами формування доходів відповідно до внеску у загальний фінансовий результат, а також зусиль щодо підвищення рейтингу ВНЗ за безумовного дотримання акредитаційно-ліцензійних вимог.

Таким чином, система освіти має бути орієнтована не тільки на замовлення з боку держави, але й на постійно зростаючі суспільні потреби, на певні інтереси особистостей, сімей, підприємств, місцевих громад. Саме орієнтація на реальні потреби конкретних груп споживачів освітніх послуг може створити основу для залучення додаткових матеріально-технічних і фінансових ресурсів у систему освіти. Проте нарощування доходів не повинно бути самоціллю для ВНЗ, а має розглядатись як інструмент підвищення його конкурентоздатності, якості освітніх послуг і ефективності системи освіти загалом. Адже не можна не зважати на те, що

сьогодні саме економічні фактори все більше впливають на якість освіти, адже достатнє фінансування дозволяє ВНЗ залучати висококваліфікованих викладачів, оновлювати бібліотечний фонд, інформаційно-технічну базу, покращувати побут студентів.

Фінансування вищої освіти здійснюється в країнах світу з різних джерел. В одних країнах історично переважає державне фінансування (зокрема, країни ЄС), в інших (таких як США, Південна Корея) більшою мірою представлене фінансування за рахунок коштів приватних осіб та підприємств. Водночас в останні десятиліття ХХ ст. в усіх країнах набула поширення тенденція до диверсифікації джерел фінансування освіти.

В розвинених країнах частка державного фінансування вищої освіти є дуже різною. Так, у Канаді частка держави у фінансуванні вищої освіти становить 70-85%, у Нідерландах – 90%, Німеччині – 95%, Великій Британії – 62%. При цьому частка плати за навчання у структурі бюджету ВНЗ у всіх цих країнах значно нижча. У Великій Британії плата за навчання складає 12%, у Канаді – 11%, а студенти Нідерландів, Німеччини, Фінляндії, Швеції взагалі не сплачують за навчання [7, с. 51]. У Новій Зеландії університети фінансуються на 96% урядом, а 4% становлять доходи від плати за навчання [8, с. 105-106].

Для врегулювання проблем, пов'язаних з організаційною незалежністю вищих навчальних закладів та їх відповідальністю за витрачання державних коштів, Данія, Нідерланди і Франція ввели в практику механізм фінансування, який полягає в укладанні довгострокових контрактів на основі стратегічного проекту, що розробляється кожним університетом. Такий підхід дозволяє державі покращити економічні механізми управління освітою і стимулювати діяльність ВНЗ із врахуванням національних пріоритетів.

В контексті побудови вітчизняної моделі формування організаційно-фінансового механізму вищої школи варто звернутися до досвіду посткомуністичних країн у реформуванні фінансування галузі. В останні роки національні системи освіти постсоціалістичних країн переживають труднощі, породжені політичними та соціально-економічними реформами. В цих умовах падіння обсягів ВВП помітно змінило механізм фінансування освітньої галузі. На тлі сповільнення щорічних темпів ВВП в усіх країнах (лише в Польщі й Словаччині підтримували його зростання відповідно на 3,9 та 0,1%) домінує тенденція до скорочення обсягів фінансування системи освіти і посилення контролю за витрачанням державних коштів.

Освітні заклади також втратили державні замовлення на виконання науково-дослідних робіт. Це призвело до згорання діяльності спеціалізованих науково-дослідних підрозділів ВНЗ, звузило можливості виконання студентами реальних

дипломних робіт та освоєння новітніх здобутків науки. У складних кризових умовах розмір так званого «залишкового» принципу фінансування галузі є неоднаковим для різних країн. Ефективніше з точки зору пріоритетних потреб сфери освіти розподілені державні видатки в Естонії, Польщі, Литві – відповідно 25,5; 24,8; 22,8%, тоді як в інших країнах (Угорщині, Болгарії, Російській Федерації) державні видатки на освіту були значно меншими – відповідно 6,9; 7; 9,2% [9].

Таку градацію витрачання бюджетних коштів можна розцінювати як певне розуміння урядами пріоритетності вкладень в освітній комплекс. У цьому плані класичним прикладом є розвиток повоєнної Японії, уряд якої вирішив більшу частину ресурсів інвестувати в охорону здоров'я та освіту. Тодішні сподівання уряду (освічене і здорове наступне покоління зможе вирішити економічні проблеми країни), підкріплені відповідними інвестиціями в освіту, себе виправдали.

Останнім часом ВНЗ країн світу було надано право знаходити додаткові джерела фінансування. Диверсифікація джерел фінансування стимулювалася скороченням обсягів державного фінансування вищої освіти. Пошук оптимального співвідношення між обсягами бюджетних і приватних коштів, методів фінансування став ключовою проблемою реформування системи вищої освіти в багатьох країнах світу, а приватне фінансування в останні роки отримало все більшого поширення.

Однак, як вірно зазначено в [1], все-таки приватне фінансування не є повною альтернативою «державному». Його скоріше потрібно розглядати як додатковий або допоміжний вид фінансування.

Останнім часом у багатьох країнах світу держави замінюють механізм, орієнтований на надання бюджетних коштів ВНЗ, механізмом, який передбачає безпосередню фінансову підтримку студентів. За таких умов держава здійснює непряме фінансування. Державна політика щодо фінансової підтримки студентства є важливим напрямом діяльності кожної країни світу. Фінансова підтримка студентської молоді забезпечує соціальну справедливість, вирівнює можливості рівного доступу до освіти для різних груп населення незалежно від їх фінансового становища та забезпечує відповідний освітній рівень населення, інтелектуальний потенціал нації.

Світовий досвід дає нам приклади різних механізмів щодо підтримки студентства, зокрема: ваучери, гранти, кредити і стипендії, студентські позики, фінансові субсидії, часткове або повне звільнення від оплати вартості навчання, часткове працевлаштування та ін.

За останні десять років набула розповсюдження дистанційна форма навчання, вона стала звичною для більшості великих навчальних закладів усього світу. Сьогодні навчання через Інтернет все частіше розглядається не просто як

зручна форма підвищення кваліфікації, а як цілком серйозна альтернатива традиційній освіті, що дозволяє студенту одержати глибокі знання.

Попри всю розмаїтість проблем, які постали перед системою вищої школи в Україні, необхідно прискорити вхід освітніх закладів в інформаційне суспільство за допомогою надання їм нових засобів спілкування, заохотити широке поширення мультимедіа у педагогічній практиці, формуванні критичної маси користувачів, підсилити європейську освіту засобами, властивими інформаційному суспільству, розширюючи культурну і лінгвістичну розмаїтість, тим самим диверсифікуючи фінансування ВНЗ за рахунок надання послуг Інтернет-навчання.

Протягом останніх десятиліть організаційно-фінансові механізми управління вищою освітою зазнали значних змін. Дуже важко знайти оптимальне рішення у питанні найкращої фінансової стратегії розвитку вищої освіти для конкретної країни. Той же світовий досвід не дає будь-яких зразків щодо фінансування, які можна було би використовувати як приклад для інших країн. Світова практика пропонує приклади таких моделей державного управління вищою освітою: кошторисне фінансування; нормативне фінансування; фінансування за результатами діяльності; бюджетне фінансування, яке ґрунтується на диференційованій грантовій підтримці і на освітніх ваучерах [10, с. 37-49].

Важливе значення має підтримка фінансової самостійності ВНЗ. Самофінансування – це вид діяльності суб'єктів господарювання, за якої фінансове забезпечення розширеного відтворення здійснюється за рахунок власних коштів. Наприклад, у США основну частину власних доходів (більше двох третіх) становлять кошти від продажу товарів та послуг. Решта – це доходи ВНЗ від вкладень, тобто власних інвестицій вищих навчальних закладів. ВНЗ займаються різною діяльністю, що приносить додатковий дохід. Вони просувають свої розробки і технології, беруть участь у бізнесі, купляючи акції і частки інших підприємств, отримують доходи від надання прав на інтелектуальну власність у формі ліцензійних платежів. Багато вищих навчальних закладів здійснюють різну допоміжну діяльність щодо надання послуг проживання, харчування, медичного обслуговування, бібліотек, які користуються великою популярністю у місцевого населення і приносять значний дохід. Навчальні заклади отримують також дохід від іншої освітньої діяльності. Наприклад, найбільш конкурентоздатні академічні програми, включені в програми бізнес-шкіл, можуть приносити ВНЗ значні доходи. Те саме відноситься і до освітніх послуг, пов'язаних із роботою спортивних центрів.

Умови самофінансування, які передбачає підприємницький підхід до роботи ВНЗ, потребують комплексного підходу до питань удосконалення управління їх фінансово-господарською діяльністю, створення особливого організаційно-

фінансового механізму. Оскільки бюджетне фінансування має строге призначення (зарплата, стипендія, комунальні платежі), то основним напрямом фінансового менеджменту українського ВНЗ є управління саме децентралізованими засобами (надходження від наукової, господарської та виробничої діяльності, плата за оренду майна, надходження від реалізації майна тощо). Для створення ефективної системи управління фінансово-господарською діяльністю ВНЗ вже не достатньо лише здорового глузду і досвіду керівників, необхідне масштабне залучення сучасних засобів аналізу, моделювання процесів управління, масштабна комп'ютеризація управлінської праці в цьому механізмі. При цьому система управління фінансово-господарською діяльністю ВНЗ має сприяти не лише зростанню кількісних показників його основної (освітньо-наукової) діяльності, але й стимулювати економію всіх видів ресурсів, забезпечуючи їх ефективне використання.

В розвинутих країнах апробовані і мають задовільні результати різні варіанти поєднання бюджетного фінансування і:

- повної чи часткової оплати за навчання фізичних осіб;
- фінансування наукових чи інноваційних програм;
- запровадження соціальних студентських кредитів (одноразових для вступників, безпроцентних позик), наукових дотацій (грантів);
- європейських освітніх програм і різних фондів;
- замовлення промисловості і приватних фірм;
- надходжень від дослідницької діяльності, внесків добродійних організацій тощо.

Варіанти комбінування частки державного фінансування та альтернативних джерел (плата за навчання фізичних та юридичних осіб, розвиток кредитних відносин у освіті тощо) вказують, з одного боку, на істотне зростання доступу до вищої освіти широких верств населення, з іншого – на посилення диверсифікації джерел фінансування освітньої сфери.

Крім того, змішана система фінансування є найбільш ефективною моделлю фінансування вищої освіти, оскільки розглядає користувачів освітніх послуг (держава, підприємство, студент) як суб'єктів фінансування, які отримують вигоди від споживання освітніх послуг.

Питання фінансування вищої освіти є важливим і залежить від політичної кон'юнктури та фінансових можливостей держави; найбільш успішними сьогодні є ті країни, які мають різні механізми та діючі фінансові інструменти, що забезпечують високу рентабельність інвестицій в освіту.

Висновки. Таким чином, як показує світова практика, в ринкових умовах модель формування організаційно-фінансового механізму вищої школи зазнає змін:

- через диверсифікацію джерел фінансування (спостерігається зменшення державної частки в загальному обсязі фінансових ресурсів для потреб освіти з одночасним зростанням участі приватних джерел ресурсів);

- поступовий перехід від технологій директивного управління до технологій саморегулювання;

- організацію та удосконалення управління інноваційними процесами в галузі;

- забезпечення відповідності освіти соціальним вимогам.

У Національній доктрині розвитку освіти означені положення підтверджуються формулюванням стратегічного завдання формування багатоваріантної інноваційної політики в галузі освіти.

Література

1. Боголіб Т. М. Модель фінансування й організація діяльності вищого навчального закладу / Т. М. Боголіб // *Фінанси України*. – 2009. – № 8. – С. 40–50.
2. Драгомірова І. Аналіз передумов поширення корпоративного управління на ВНЗ / І. Драгомірова // *Економічний аналіз*. – 2008. – Вип. 3(19). – С. 96–100.
3. Каленюк І. С. Економіка освіти : навчальний посібник / Каленюк І. С. – Київ : Знання України, 2003. – 316 с.
4. Обзор систем высшего образования стран ОЭСР. Система высшего образования в Великобритании // *Новости ОЭСР: образование, наука, новая экономика*. – М. : Издат. дом ГУ ВШЭ, 2004. – С. 1–9.
5. Обзор систем высшего образования стран ОЭСР. Система высшего образования США // *Новости ОЭСР: образование, наука, новая экономика*. – М. : Издат. дом ГУ ВШЭ, 2005. – С. 9–14.
6. Деева Л. Г. Засоби досягнення цілей діяльності вищої школи / Л. Г. Деева // *Економіка та право*. – 2009. – № 2. – С. 132–137.
7. Ніколаєнко С. М. Доповідь голови Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти «Про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні» від 13 травня 2004 року / С. М. Ніколаєнко // *Освіта і управління*. – 2004. – № 1. – С. 49–58.
8. Яблонський В. Вища освіта України на рубежі тисячоліть / В. Яблонський. – Київ, 1998. – 228 с.
9. Яструбський М. Особливості фінансування освітніх установ / М. Яструбський // *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. – 2003. – Вип. 32. – С. 532–535.
10. Семєко Г. В. Проблемы государственного финансирования образования / Г. В. Семєко // *Экономика образования*. – 2003. – № 2. – С. 37–49.